

Ki a tudós?

KI A TUDÓS?

Csaba László

az MTA rendes tagja

Korom és pályám okán számtalanszor kellett vizsgáznom tudományos szocializmusból. Ekkortájt alakult ki kortársaimban az a meggyőződés, hogy ha valaminek a nevében szerepel az, hogy tudomány, akkor az biztos nem az (ahogy a hagyományos falatozóban is sokféle ital kapható, de meleg étel többnyire nincs). Így aztán maradt számomra a közgazdaságtan, a nemzetközi tanulmányok vagy épp a gazdasági rendszerek és azok változásának kutatása.

A főtebb megidézett hőskor egyik szépsége az volt, hogy nyílt brutalitással hirdette: a köz ügyeiben nem a zoón politikón dönt, hanem a tudomány eredményeit eleve és egyedül helyesen ismerő és alkalmazó Párt, méghozzá „a konkrét helyzet konkrét elemzése” alapján (Lenin elkoptatott fordulatával élve). Így alakul az egyetemi tananyag, a tömegtájékoztatás, az irodalom és a képzőművészet kívánatos iránya, a történelmi tudat és természetesen az is, hogy mit és miképp kell kutatni, e munkálatban milyen eredményre kell jutni, és e felismeréseknek ki és milyen módon hivatott érvényt szerezni. Az egyetemi oktatástól az atomerőmű kalibrálásáig.

Ez – „az objektivitás és pártosság kettőse” –, amit ma újfent megidéznek azok, akik vélhetőleg nem is tudják, honnan származik és mire használatos – egyértelművé tette: a tudomány a természet és esetleg az élővilág kérdéseit vizsgálja, egzakt módszerekkel, míg az ún. „társadalomtudomány” részint előítéletek/ideológia tárházaként, részint a még oly kézenfekvően rossz döntések igazolásaként a politika szolgáló leánya. Nemrég megjelent monográfiájában Voszka Éva (2018, 324–361.), az MTA levelező tagja azt is bemutatja, hogy ez – a hatalom, a döntési gyakorlat és az ezt vizsgáló elmélet viszonya – enyhén szólva sem volt problémamentes az elmúlt két évszázadban, vagyis a totális rendszerek kialakulása előtt és után sem. A nagy kiadók katalógusában továbbra is külön szerepel a *Science* és a *Social Science*, annak ellenére, hogy a mai közgazdasági, szociológiai és hadtudományi munkákban egyáltalán nem kevesebb, hanem inkább több matematikát használnak, mint mondjuk a lélektan vagy az evolúciobiológia területén.

Mi a baj a társadalomkutatással? Mindenekelőtt az, amit ma is klasszikus összefoglalójában Ludwig von Mises (1948, 38–108.) kifejt. A társadalom szabad emberek jelentős részben indeterminált cselekedeteiből áll össze, maga a piacgazdaság is az emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye. Más szóval, gyakori, hogy a nem szándékolt mellékhatások uralkodnak el, és ami történik, azt

a megvalósult formájában senki sem akarta. Nem pusztán a rendszerváltozásra kell gondolnunk, bár az sokunk számára meghatározó élettapasztalat. Minél kevésbé találjuk meggyőzőnek a newtoni fizika analógiájára kialakított modelleket és más, determinisztikus magyarázatokat, minél nagyobb szerepet adunk az értékrendnek, a társas kapcsolatoknak, a közbeszédnek, annak, hogy mit tekintünk sikeresnek és mit ebül szerzett jószágnak vagy beosztásnak, annál kevésbé tudjuk a valós társadalom eseményeit analógiákkal és párhuzamokkal magyarázni. Az okság ugyan létezik, de összetett és sokszor közvetett, a valószínűségi összefüggés uralma és sok más puha, nem mérhető tényező szinte áttekinthetlenné teszi az egyes eseteket. Van, akit ez elbizonytalanít, és van, akit kíváncsivá tesz, mert meg van róla győződve, hogy a világban semmi fontos nem történik a pusztán véletlen elvén.

A társadalomkutató tehát más módon kíváncsi, mint természettudós társa. Kevesebb a törvény, sőt a társadalmi tény sem axiomatikusan adott (bár a formalizált megközelítés alkalmazhatósága érdekében épp ezt szokás föltenni, különben szinte lehetetlen matematikailag jól és áttekinthetően leírni az eseményt és az összefüggéseket). Holott a statisztika és más, a társadalomkutatásban alkalmazott eszközök kiemelkedő művelői mindig állították: nincs tény értékelés nélkül, és a szempont meghatározza, hogy mit látunk. Ez még az emberi testnél is így van, hát még összetettebb folyamatoknál. A jó mérés az elméletből fakad, vagy ha nem, legalább nyíltan megmondjuk, hogy Kelvin- vagy Fahrenheit-fokban mérünk. Bár ez utóbbit ma már nem szokás bevallani (Szentés, 2011).

Pedig a napjainkban világszerte, a minden tudományágban megfigyelhető túlzott szakosodás, a területi csörlátás nem csak az orvoslásban okozhat gondot, ahogy azzal egy életkor után mindahányan szembesültünk már. A közgazdasági és a nemzetközi, de a politológiai és szociológiai elemzéseknél is gyakori az, hogy a tiszta matematikai leírhatóság, vagy épp a – nem is mindig politikai – szerkértábor-logikának való megfelelés érdekében egyszerűen eltekintünk a zavaró körülményektől. Cikkünket publikálják, majd az alkalmazásnál bizony előfordul, hogy „a műtét sikerült – a beteg meghalt”. Nemcsak a gazdasági, hanem más területek válságkezelése is sok példát szolgáltat erre.

A társadalomkutató ma is gyakran lesajnált ember. Hiszen, ha olyan nagyokos vagy, miért nem te vagy a miniszter, a milliárdos, miért nem téged látunk a tévében? A szűkebb akadémiai körben maradván: egy közgazdász átlagos impaktfaktorát eleve hatóda egy orvosénak, és akkor az idézettségéről még nem is szoltunk. A kutatási pénzek elosztásánál – világszerte – a bölcsészeti- és társadalomtudományok művelői nemcsak annyival szorulnak hátrább, amennyi talán elkerülhetetlen: működésükhöz nem kell labor, anyag és jelentős asszisztencia.

Miért vannak mégis olyanok, akik e kézenfekvő és halmozódó hátrányok ellenére ezt a lejtős pályát választják? Egyfelől: az emberiség nem tanul, ezért ég

bennünk a kíváncsiság. Szeretnénk tudni, lelkünk mélyén, hogy „hogyan is van ez”, esetleg még azt is, hogy miért? Sok mindenre válasz a kapzsiság, a hatalomvágy és a rosszindulat, de azért mindenre mégsem. Vannak szép és megható altruista lépések, megnőtt a várható élettartam, lecsökkent a világszegénység, és – ahol odafigyelnek rá – még a klímaváltozás is lassulhat. A skandináv országokban hosszú idő óta nem kell több energia – különösen nem atomenergia – ahhoz, hogy ne csak a jövedelem, hanem az emberek szubjektív jólléte is növekedjen. Az emberi szabadság, a változatosság, az egyéni kibontakozási lehetőség sokszínűsége dokumentálhatóan nő a világ nagyobb, jól működő felében. De mitől és hogyan tartható ez fenn? Nem utolsósorban: meddig és milyen áron? Hol van e folyamatban általában a nemzetek és konkrétan a magyarság helye?

Minél inkább képesek vagyunk „ha-akkor” típusú kérdésekre, és ennek megfelelő „akkor-ha” típusú válaszokra, annál közelebb kerülünk a természet- és az élettudományok kutatóinak világához. A „sine ira et studio” szükséges, de nem elégséges feltétele az eredményességnek. Utóbbi megfelelő intézményi kerettel, azaz a független szellemi munka körülményeinek szervezeti és anyagi megalapozásával kellene előremozdítani. Valóságérzékünk azonban azt sugallja: az akadémiai átszervezés, az egyetemek alapítványba szervezése, a rövid távú bevételhajszája mintha nem ebbe az irányba vinne.

IRODALOM

- Mises, L. von (1948/2012): *Human Action: a Treatise on Economics. Scholar's Edition*. Auburn, Alabama: Mises Institute, www.mises.org/books-library
- Szentes Tamás (2011): Nyílt vagy rejtett ideológiák? *Köz-Gazdaság*, 6. 1, 71–84. <http://www.retp.eu/index.php/retp/article/view/937>
- Voszka É. (2018): *Az állami tulajdon pillanatai*. Budapest: Akadémiai Kiadó